

ANDRZEJ KIERZEK¹

Rola chirurgów warszawskich w kształtowaniu się polskiej otorynolaryngologii jako specjalizacji zabiegowej w latach 1801-1918

The Role of Warsaw Surgeons in the Years 1801-1918 in the Process of Educating Polish Otorhinolaryngology as a Surgical Specialty

¹em. kierownik Zakładu Klinicznych Podstaw Fizjoterapii Uniwersytetu Medycznego im. Piastów Śląskich we Wrocławiu

ABSTRAKT

Na wstępie autor wyjaśnił pojęcie otorynolaryngologii, pokrótce ukazał jej powstawanie z różnych dziedzin medycyny – szczególnie z chirurgii i chorób wewnętrznych – a następnie proces jej wyodrębniania się w zaborach austriackim, rosyjskim i niemieckim. Autor przedstawił początki otorynolaryngologii w Warszawie i rolę, jaką odegrali w tym procesie tacy otorynolaryngolodzy jak: Teodor Heryng, Teodor Heiman, Alfred Marcin Sokołowski, Leopold Lubliner i inni. W skrócie zasygnalizował również rolę warszawskich klinik i oddziałów chirurgicznych w wykształcaniu się tej specjalności i innych, uwypuklając wkład m.in. Juliana Kosińskiego, Franciszka Jawdyńskiego, Władysława Krajewskiego oraz Władysława Matlakowskiego. Publikację zamyka wykaz pięćdziesięciu prac autora artykułu, dotyczących otorynolaryngologicznych dokonań warszawskich chirurgów i lekarzy zajmujących się chirurgią, które ukazały się w otorynolaryngologicznych periodykach polskich w latach 2007-2013.

Słowa kluczowe: historia polskiej otorynolaryngologii, historia polskiej chirurgii

ABSTRACT

At the beginning, the author explained the concept of otorhinolaryngology. He briefly showed its origins in various fields of medicine, especially surgery and internal disea-

ses. He showed this process and its differences in the Austrian, Russian and German partitions. He presented the beginnings of otorhinolaryngology in Warsaw and the role in this process of such otorhinolaryngologists as: Teodor Heryng, Teodor Heiman, Alfred Marcin Sokołowski, Leopold Lubliner and others. He briefly signaled the role of Warsaw surgical clinics and surgical departments in the creation of this specialty, emphasizing the role of Julian Kosiński and Franciszek Jawdyński, Władysław Krajewski, Władysław Matlakowski and many others. The publication ends with a list of fifty works by the author concerning the otorhinolaryngological achievements of Warsaw surgeons and other doctors involved in surgery, which were published in Polish otorhinolaryngological periodicals in the years 2007 to 2013.

Key words: history of Polish otorhinolaryngology, history of Polish surgery

Otorynolaryngologia to nauka zajmująca się diagnostyką i terapią chorób uszu (otiatrya, otologia), chorób nosa i zatok przynosowych (rynologia), chorób gardła i krtani (laryngologia), a także częściowo chorób tchawicy, oskrzeli, przełyku, ślinianek oraz chorób szyi. Włączona jest do niej także audiologia, do której zadań należy diagnostyka i rehabilitacja zaburzeń słuchu, oraz foniatria, obejmująca zaburzenia głosu i mowy.

Otarynolaryngologia zaczęła rodzić się w drugiej połowie XIX stulecia. Wówczas wyodrębniła się ona z pni macierzystych, tj. chirurgii i chorób wewnętrznych, zwłaszcza chorób płuc. Dziewiętnastowieczni lekarze stykali się ze znaczną liczbą chorych na gruźlicę płuc, wikłaną w fazach końcowych gruźlicą narządową, szczególnie gruźlicą krtani. Otarynolaryngologia korzystała także z innych dziedzin medycyny, jak neurologia, anatomia patologiczna, bakteriologia, anatomia patologiczna, fizyka, chemia itd. Rozwój tej nowej gałęzi wiedzy lekarskiej wyznaczała specyfika patologii oraz powstające urządzenia techniczne. Wiedza medyczna rozrastała się coraz bardziej, a techniki stosowane w rozpoznawaniu chorób i leczeniu narządów czy układów stawały się coraz bardziej złożone. Nic więc dziwnego, że nie wystarczały cztery podstawowe specjalności, do których – obok wspomnianych wyżej chorób wewnętrznych i chirurgii – należały także położnictwo z ginekologią oraz pediatria. Pacjenci zaczęli szukać pomocy w leczeniu chorób, które ich dotyczyły, u lekarzy bardziej doświadczonych, posiadających wiedzę nieraz znacznie poszerzoną.

Na pewne opóźnienie w rozwoju otarynolaryngologii w drugiej połowie XIX stulecia na ziemiach polskich wpływało wiele czynników, zwłaszcza brak samodzielnego bytu państwowego i brak uniwersytetów o czysto polskim charakterze. Odpowiedni materiał kliniczny, konieczny do zdobywania doświadczeń w tej gałęzi medycyny, dostępny był tylko w większych ośrodkach ludzkich, posiadających znacznie większą liczbę lekarzy, placówki służby zdrowia, w tym szpitale i ambulatoria przyszpitalne.

Otarynolaryngologia rozwijała się nierównomiernie w trzech zaborach, stosunkowo najlepiej w zaborze austriackim, dwa czynne uniwersytety – krakowski i lwowski – miały bowiem katedry laryngologii i docentury otiatrii. W zaborze rosyjskim tylko Warszawa dysponowała szpitalami zajmującymi się nauczaniem oraz leczeniem chorych na uszy, nos, gardło i krtani. W Wielkopolsce, nieposiadającej uniwersytetu, diagnostyka i terapia chorych odbywała się tylko w nielicznych gabinetach prywatnych [1].

Cezura czasowa określająca ramy merytoryczne pracy, tj. lata 1801-1918, znalazła uzasadnienie w fakcie, że przed początkiem XIX stulecia zwykle nie zajmowano się chorobami uszu, nosa, gardła, krtani i pogranicza; natomiast przesunięcie cezury końcowej do roku 1918 – w fakcie, że Druga Rzeczpospolita Polska, powstała w wyniku I wojny światowej, stworzyła zupełnie odmienne warunki rozwoju medycyny, w tym otarynolaryngologii.

Wiodącymi ośrodkami XIX-wiecznej rodzącej się otarynolaryngologii były przede wszystkim: Wiedeń (m.in. Adam Politzer, Joseph Gruber, Victor Urbant-

schitsch, Leopold Schroetter von Kristelli, Karl Stoerck, Johann Schnitzler, Ottokar Chiari), Berlin (m.in. Bernhard Fraenkel, Johann C. Lucae, Arthur Hartmann, Dagobert Schwabach), Wrocław (m.in. Friedrich E.R. Voltolini, Jacob Gottstein), Halle (m.in. Hermann Schwartze), Bazylea (m.in. Friedrich Siebenmann), Paryż (m.in. Charles Fauvel, Marcel Lermoyéz), Bordeaux (m.in. Émile Jean Moure), Londyn (m.in. Morell Mackenzie, Felix Semon), Kopenhaga (m.in. Wilhelm Meyer, Ernst Schmiegelow) i Nowy Jork (m.in. Louis Elsberg, Joseph O'Dwyer) [2].

Dla ścisłości historycznej należy podać, że pierwszy szpital dla chorych usznych powstał w Londynie w 1838 r., a pierwsza katedra otolaryngologii – w Wiedniu w 1861 r. Na ziemiach polskich pierwszą katedrę laryngologii i rynologii utworzono w 1879 r. w Krakowie po uzyskaniu przez Przemysława Pieniążka (1850-1916) *veniam legendi* z tych dziedzin i odbyciu przez niego specjalistycznych szkoleń w klinikach wiedeńskich. W 1894 r. otwarto w Krakowie 10-lóżkowy oddział z własną salką operacyjną, przemianowany potem na Klinikę Otolaryngologiczną Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pierwszym profesorem otiatrii został w 1910 r. Franciszek Nowotny (1872-1924), uczeń i asystent Pieniążka [3, 4, 5]. Według Grzegorza Janczewskiego, dzięki dwóm uniwersytetom, w Krakowie oraz we Lwowie, gdzie – jak wcześniej wspomniano – działał m.in. Antoni Jurasz sen. (1847-1923), były pracownik naukowy uniwersytetu w Heidelbergu, będący w ścisłych naukowych i szkoleniowych związkach z przodującą w świecie szkołą wiedeńską, zabór austriacki nazwany był „Piemontem laryngologii polskiej” [6].

Za datę utworzenia otarynolaryngologii warszawskiej autor niniejszego artykułu przyjął rok 1881 – rok organizowania pierwszych łóżek rynolaryngologicznych w Szpitalu św. Rocha, kierowanych przez Teodora Herynga, niekwestionowanego pioniera laryngologii nie tylko w tym mieście, ale również w Polsce, oraz pierwszych łóżek otiatrycznych w Szpitalu Ujazdowskim, kierowanych przez Teodora Heimana (1848-1917) [5]. Niezwykle ważną rolę spełniało założone w 1883 r. przyszpitalne ambulatorium laryngologiczne przy Oddziale Wewnętrznym Szpitala św. Ducha, prowadzone przez Alfreda Marcina Sokołowskiego (1849-1924), pioniera polskiej ftyzjatrii i polskiej laryngologii [7]. W 1903 r. w Szpitalu Starozakonnym powstał pierwszy w Warszawie oddział otarynolaryngologiczny (lekarze oddziału Herynga nie zajmowali się otiatrią), którego prymariuszem został Leopold Lubliner (1863-1937).

Warszawska szkoła otarynolaryngologii, oparta w znacznej mierze na osiągnięciach ww. placówek, a także oddziałów chirurgicznych licznych szpitali, była w owym czasie zaliczana – obok szkół krakowskiej

i lwowskiej – do najsilniejszych ośrodków naukowo-badawczych oraz dydaktycznych na rozdartych trzema zaborami ziemiach polskich.

Kryteria uznania lekarza za otiatrę, laryngologa lub otorynolaryngologa były wówczas trudne do zdefiniowania; nie przyznawano bowiem stopni specjalizacyjnych po odbyciu staży i zdaniu egzaminów. Autor niniejszego artykułu zastosował własną kwalifikację tych lekarzy. Za lekarza specjalistę w tej dziedzinie uznał zatem tego lekarza, który: szkolił się w znanych otorynolaryngologicznych ośrodkach europejskich lub na ziemiach polskich; prowadził działalność leczniczą w zakresie chorób uszu, nosa, gardła i krtani (pracował w odpowiednim oddziale, ambulatorium przy szpitalnym, lecznicy, gabinecie prywatnym); umieszczany był w spisie specjalistów, np. w kalendarzach lekarskich, wydawnictwach encyklopedycznych; większość publikacji poświęcił (otoryno)laryngologii; nazywany był (otoryno)laryngologiem przez kilkunastu innych lekarzy; był współredaktorem pism o takim profilu; umieszczany był jako częsty dyskutant w sprawozdaniach z zebrań Sekcji Laryngologicznej Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego i Warszawskiego Towarzystwa Otolaryngologicznego [8]. W podobny sposób należało wówczas określać lekarzy innych specjalności, w tym chirurgów.

Kryterium uznania danej osoby za lekarza warszawskiego stanowił fakt chociażby krótkiego zamieszkania w Warszawie w czasie działalności zawodowej i naukowej. Czas i miejsce ogłoszenia publikacji nie grały roli. Niejednokrotnie bowiem trudno było ustalić, gdzie dana praca powstała.

Oprócz wymienionych wyżej czterech wybitnych specjalistów, w otorynolaryngologii warszawskiej działało wówczas około 90 lekarzy, z których wymienić należy: Karola Benniego, Tadeusza Borzęckiego, Juliana Chorążycznego, Zdzisława Dmochowskiego, Konrada Dobrskiego, Feliksa Erbricha, Mieczysława Gantza, Wacława Gumińskiego, Ludwika Guranowskiego, Andrzeja A. Heimana, Dyonizego Helmana, Bronisława B. Karbowskiego, Augustyna Łoguckiego, Władysława Mączewskiego, Samuela Meyersona, Jana Moczulskiego, Edmunda Modrzejewskiego, Władysława Ołtuszewskiego, Jana Pieniżka, Wacława Polańskiego, Jerzego Rogozińskiego, Stefana Rontalera, Jana Sędziaka, Jana Sistrzyńskiego, Roberta Sinołęckiego, Zygmunta Srebrnego, Witolda Szumlańskiego, Jana Świąteckiego, Feliksa Świeżyńskiego, Bronisława Taczanowskiego, Eugeniusza Tryjarskiego, Władysława Wróblewskiego, Leona Zamenhofs oraz Aleksandra Żebrowskiego. Działalność zawodowa i naukowa niektórych z nich trwała jeszcze w Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej, i to nie tylko na terenie Warszawy.

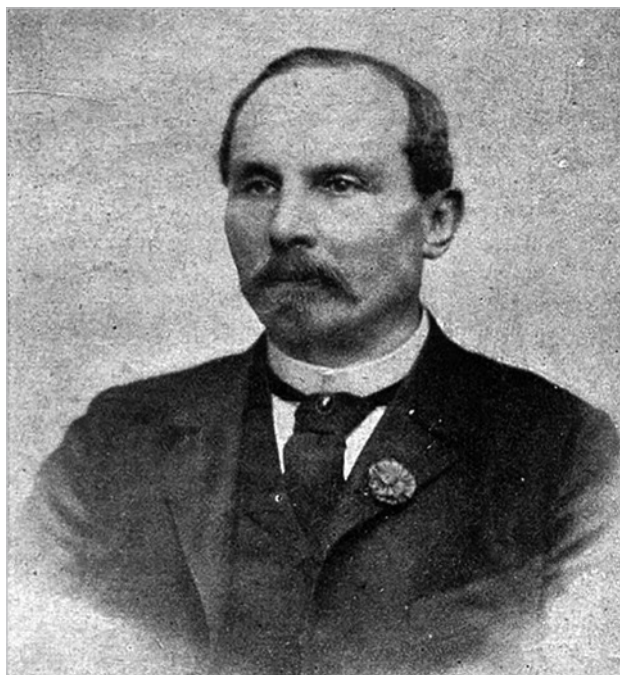
Na rozwój otorynolaryngologii w XIX i w pierwszej połowie XX w. wpłynęły osiągnięcia nie tylko lekarzy z oddziałów i ambulatoriów zajmujących się chorobami uszu, nosa, gardła i krtani; wykonywano w nich wszakże zazwyczaj małe zabiegi otorynolaryngologiczne. Większe operacje w zakresie głowy i szyi pozostawiano chirurgom działającym w oddziałach szpitalnych. Podobnie działo się na całym świecie. Dopiero w późniejszych dziesięcioleciach zaczęły powstawać „silne” oddziały otolaryngologiczne wykonujące operacje w szerokim zakresie.

Choroby uszu, nosa, gardła i krtani w Warszawie już od początków XIX stulecia budziły wśród chirurgów pewne zainteresowanie. W istniejących dwóch uczelniach: Wydziale Akademicko-Lekarskim Warszawskim (1809-1816) oraz w Królewskim Uniwersytecie Warszawskim (1816-1831) nie nauczano wprawdzie tej gałęzi medycyny, ale *Chirurgia* – dzieło Józefa Czekierskiego, kierownika Katedry i Kliniki Chirurgii obu tych naukowych placówek, wydane w 1818 r. – próbowała wprowadzać lekarzy w arkana rynologii. Andrzej Franciszek Ksawery Dybek i Emilian K. Nowicki, następcy Czekierskiego, także zapoznawali lekarski świat z odrębnościami chorób uszu, nosa, gardła, krtani i pogranicza.

W latach 30. XIX stulecia po zamknięciu Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego funkcję usługową i częściowo także naukową (również w chirurgii) przejęły szpitale, w większości mieszczące się w starych, miejscami rozpadających się, przyklasztownych pomieszczeniach [9].

Największy oddział chirurgiczny mieścił się w Szpitalu Dzieciątka Jezus. Zręcznym operatorem w dziedzinie otorynolaryngologii był ordynator Aleksander Antoni Le Brun, późniejszy kierownik Katedry Chirurgii Operacyjnej Cesarsko-Królewskiej Warszawskiej Medyko-Chirurgicznej Akademii. Podziw budziły jego odważne ingerencje chirurgiczne przede wszystkim w rejonie nosa i gardła. W drugim co do wielkości oddziale chirurgicznym w Szpitalu Starożytnych ordynowali Ludwik Koehler, Franciszek Groer i Ludwik Chwat, sprawnie poruszający się w rejonie uszu, jamy nosowo-gardłowej, nosa, zatok przynosowych, gardła itd. Lekarze Szpitala Ewangelickiego wsławiali się m.in. operacjami w zakresie gardła i krtani, szczególnie w przebiegu błonicy.

Wyniki leczenia w warszawskich oddziałach chirurgicznych w tym okresie, zdaniem Wojciecha Noszczyka, były tylko nieco gorsze niż w Niemczech, we Francji i w Anglii. Przyczyniły się do tego podróże naukowe naszych chirurgów, zwłaszcza Le Bruna, oraz ich znajomość piśmiennictwa zagranicznego. Na stosunkowo dobre rezultaty wpłynęło niewątpliwie szybkie wprowadzenie narkozy eterowej; zaledwie pięć miesięcy póź-

Ryc. 1. Julian Kosiński (1833-1914). Źródło: Domena publiczna.

niej niż w Stanach Zjednoczonych przeprowadzili ją w Warszawie Koehler, Le Brun i Groer. Miesiąc później niż w Edynburgu anestezję chloroformową w Warszawie zastosował Le Brun [9, s. 151].

W następnych dekadach drugiej połowy XIX stulecia chirurdzy jeszcze śmieiej zapuszczali się w rejony otorynolaryngologii. W 1862 r., po przekształceniu się Cesarsko-Królewskiej Warszawskiej Medyko-Chirurgicznej Akademii w Wydział Lekarski Szkoły Głównej Warszawskiej, powstała uczelnia naprawdę wybitna, nie tylko w zakresie nauk medycznych. Funkcję profesora katedr chirurgii nadal piastował Le Brun, a po nim Polikarp Girsztowt. Po upadku powstania styczniowego nastąpiła systematyczna bezwzględna rusyfikacja Królestwa Polskiego. W 1869 r. zamknięto Szkołę Główną Warszawską, a otworzono Cesarski Uniwersytet Warszawski, od początku narzędzie rusyfikacji. Prym w dalszym rozwoju nauki wiodła klinika chirurgiczna w Szpitalu św. Ducha. Po śmierci Aleksandra A. Le Bruna kierował nią Hipolit Korzeniowski, a następnie Polikarp Girsztowt. W 1877 r., po tragicznej śmierci Girsztowta, przejął ją Julian Kosiński. W klinice i w warszawskich oddziałach chirurgicznych innych szpitali poszerzał się wachlarz operacji wchodzących w zakres otorynolaryngologii. Korzeniowski pomyślnie operował nowotwory górnych dróg oddechowych i zatok przynosowych, leczył operacyjnie zwężenia krtani, wykonywał tracheotomie. Girsztowt dokonywał trepanacji wyrostków sutkowych, operował nowotwory górnych dróg oddechowych, wycinał migdałki. Szczególnie

podziw budziły operacje w obrębie głowy i szyi dokonywane przez Kosińskiego – operacje nowotworów złośliwych górnych dróg oddechowych, operacje rekonstrukcyjne nosa w następstwie wcześniejszych operacji tej okolicy, liczne zabiegi wewnątrzkrtaniowe, operacje przełyku itd.

Na przełomie lat 70. i 80. klinika Kosińskiego stała się jednym z przodujących polskich ośrodków chirurgicznych, z którego wyszli tak wybitni chirurdzy, jak Władysław Matlakowski, Franciszek Jawdyński, Franciszek Kijewski oraz Władysław Krajewski. Ludwik Rydygier twierdził, że klinika Kosińskiego równała się wielkim zagranicznym zakładom, mimo „że sale służące do pomieszczenia tej kliniki bynajmniej nie mog[ły] uchodzić za odpowiednie” [10, s. 225].

Julian Kosiński był pierwszym Polakiem, który dokonał laryngektomii całkowitej – 15 marca 1877 r. wyłuszczył całą krtani z powodu raka. Była to 14 operacja na świecie, wykonana przeszło trzy lata po pionierskiej operacji Theodora Billrotha, dokonanej w ostatnim dniu roku 1873. W sto lat po tej operacji wiedeńskiego chirurga Eugeniusza Olszewskiego z Kliniki Otolaryngologicznej w Krakowie pisał, że „śmiały czyn Billrotha [...] był wielkim tryumfem techniki operacyjnej, dowodem jej sprawności wyprzedzającym powstanie odpowiednich warunków ku temu, aby całkowite wyłuszczenie krtani stać się mogło bezpieczną metodą z wyboru w leczeniu określonych przypadków raka krtani” [11; 12, s. 189]. Tak więc rok 1877 był rokiem niezwykle znaczącym w historii warszawskiej i polskiej laryngologii. A Kosiński zapisał się nie tylko tą operacją w historii polskiej otorynolaryngologii.

Operacje wchodzące w zakres otorynolaryngologii i pogranicza wykonywano w wielu oddziałach chirurgicznych innych warszawskich szpitali, np. Dzieciątka Jezus, na Pradze, Wolskim, Ewangelickim, Starozakonnym, Ujazdowskim.

W największym warszawskim szpitalu – Dzieciątka Jezus – oprócz kliniki istniały dwa, a później nawet trzy oddziały chirurgiczne. Kobięcym zarządzał Władysław Matlakowski, interesujący się szczególnie chirurgią krtani, leczeniem zapaleń swoistych górnych dróg oddechowych, usuwaniem ciał obcych z oskrzeli. Oddział męski prowadził Władysław Orłowski, operujący nowotwory górnych dróg oddechowych i przełyku, powikłania wewnątrzczaszkowe pochodzenia otorynolaryngologicznego, wykonujący tracheotomie. Ordynatorem oddziału trzeciego był Władysław Krajewski, zajmujący się dużymi operacjami krtani, a w przypadkach nowotworów złośliwych tak częściowymi, jak całkowitymi resekcjami krtani. W początkach XX stulecia oddziałem Chirurgicznym Szpitala Dzieciątka Jezus kierował Bronisław Sawicki. Operacje plastyczne nosa, warg i twarzy wykonywał wtedy najlepiej ze wszystkich polskich chi-

rurgów. Innym ordynatorem oddziału chirurgicznego w tym szpitalu był jeszcze Andrzej Ciechomski, biegły władający skalpelem w obrębie szyi, a także przełyku.

Prymariuszem Oddziału Chirurgicznego w Szpitalu na Pradze został Franciszek Ksawery Jawdyński, uczeń Girsztowta i Kosińskiego.

Ryc. 2. Franciszek Jawdyński (1851-1896). Źródło: Domena publiczna.

Niezmiernie pracowity, w czasie miesięcy urlopowych potrafił kierować aż trzema warszawskimi oddziałami chirurgicznymi w oddalonych od siebie punktach miasta. Świadczy to z jednej strony o zaufaniu dla jego doświadczenia oraz sprawności, z drugiej natomiast o wadliwej organizacji służby lekarskiej w warszawskich szpitalach owego okresu [13, s. 112]. Wykonana pomyślnie przez Jawdyńskiego w 1888 r. u 70-letniego pacjenta operacja usunięcia guza nowotworowego szyi (ów usunięty nowotwór zakwalifikowany został jako rak skrzelowy Volkmanna, obecnie *carcinoma branchiogenes*; ogniska pierwotnego nie udało się ustalić) wielkości pięści, wraz z resekcją nie tylko m. mostkowo-obojczykowo-sutkowego, ale także z żyłą szyjną wewnętrzną i sześciocentymetrowym odcinkiem tętnicy szyjnej wspólnej i wewnętrznej była wówczas wydarzeniem epokowym. Dokonanie Jawdyńskiego miało doniosłe znaczenie praktyczne; wykazało bowiem, że

rozległe zabiegi operacyjne na szyi są możliwe. Była to jedna z pionierskich operacji w dziejach chirurgii, która wyprzedziła i utorowała drogę klasycznej operacji doszczętnego wycięcia układu chłonnego szyi metodą Crile'a. Stanisław Bień słusznie jednak konstatuje, że obiektywnie trudno jest znaleźć uzasadnienie dla łączenia nazwiska Jawdyńskiego z radykalną operacją węzłów chłonnych szyi [14].

Dopiero George Washington Crile, amerykański laryngolog, w 1906 r. opisał technikę doszczętnego operacji usunięcia guza, jednocześnie w jednym bloku z krtanią, układem chłonnym szyi wraz z żyłą szyjną wewnętrzną, mięśniami oraz częściami miękkimi szyi, pozostawiając nietknięte duże pnie nerwowe szyi i tętnice szyjne. Crile wykonywał operacje w znieczuleniu ogólnym, po uprzedniej intubacji chorego, co znacznie ułatwiało zabieg. Dowiódł na przypadkach ponad 130 chorych, że tylko doszczętność w tym postępowaniu podnieść może odsetek trwałych wyleczeń [15]. A w późniejszych latach nadeszły epokowe dokonania Hayesa Martina oraz Johna Conley'a, prezentujących skrajnie radykalne podejście do chirurgii przerzutów węzłowych na szyi. Od lat 70. ubiegłego stulecia obserwuje się stopniowy powrót do mniej okaleczających operacji radykalnych czy selektywnych resekcji grup węzłów chłonnych szyi, w którym mają swój udział także polscy lekarze, m.in. Jan Miodoński. Obecnie coraz większe możliwości współczesnej patologii oraz diagnostyki obrazowej, jak również udoskonalone metody terapii zachowawczych, m.in. takich jak radioterapia i chemioterapia, pozwalają ograniczać rozległość okaleczających resekcji, równocześnie znacząco podnosić skuteczność terapii przerzutów węzłowych [14, 16]. Chirurgiczne osiągnięcia Jawdyńskiego, szczególnie operacje raka krtani i gardła dolnego, wykazujące nie tylko jego wszechstronność, ale także odwagę w podejmowaniu leczenia krańcowo trudnych przypadków, oraz inne dokonania tego chirurga świadczą, że w czasie krótkiej kariery chirurgicznej (zmarł w wieku 44 lat) zasłużył na miano pierwszego polskiego chirurga głowy i szyi [17].

W Szpitalu Wolskim ordynujący Franciszek Kijewski, późniejszy kierownik Kliniki Chirurgicznej Uniwersytetu Warszawskiego, operował guzy jamy nosowogardłowej; był zwolennikiem dokonywania rozszczepień krtani w przypadkach nowotworów zarówno łagodnych, jak i złośliwych, różnego pochodzenia zwężeń tego narządu, szczególnie po zapaleniach swoistych. Oddziałem Chirurgicznym w Szpitalu Ewangelickim zarządzał Jan Kwaśnicki, a potem Władysław Stankiewicz, którego zajmowała szczególnie chirurgia szczękowa, chirurgia ślinianek i nowotworów dróg oddechowych. Niełatwe w owych czasach operacje na uchu środkowym i wyrostku sutkowym Stankiewicz wykonywał już w początkach lat 60. XIX w., a więc

znacznie wcześniej niż wykonywali je znani potem w całym otoryngologicznym świecie Ernst Küster, Ludwig Stacke i Hermann Schwartze. W Szpitalu Starozakonnych prymariuszem Oddziału Chirurgicznego był nadal wspomniany wyżej Chwat, któremu nieobca była technika wykonywania drobnych zabiegów otoryngologicznych, a po nim Ludwik Krause, propagator tracheotomii w błonicy. W Szpitalu św. Ducha, w uniwersyteckiej klinice, prowadzonej przez lekarzy rosyjskich, czołowym chirurgiem był Roman Jasiński, jeden z pionierów antyseptyki w Polsce, szczególnie biegły w chirurgii uszu. Leon Kryński m.in. sprawnie operował zatoki przynosowe, wykonywał ezofagotomie. Jednym z ordynatorów chirurgii w Szpitalu św. Rocha był też Antoni Gabszewicz, skutecznie interweniujący w przypadkach usznopochodnych powikłań wewnątrzczaszkowych, operujący zatoki przynosowe.

Postępowanie antyseptyczne jako jedni z pierwszych w Polsce zastosowali w Warszawie Kosiński, Sommer, Korzeniowski i Girsztowt. Aseptyka jako pierwsza wprowadzona została w oddziale Krajewskiego [9]. W 1885 r. ukazał się w „Kronice Lekarskiej” artykuł Krajewskiego *Dlaczego w naszych oddziałach chirurgicznych rezultaty są gorsze niż za granicą? Uwagi wywołane ostatnim pobytem w Wiedniu*, który wywołał żywy oddźwięk w środowisku chirurgów. Krajewski stwierdził w nim, że w Warszawie wykonuje się za mało operacji, a wyniki są gorsze od uzyskiwanych za granicą [9; 18, s. 345 et passim].

Polscy, a zwłaszcza warszawscy chirurdzy owego okresu szczególnie zasłużyli się w chirurgii raka gardła dolnego i krtani, mimo dużego ryzyka śmiertelności okołoperacyjnej, spowodowanej znacznymi problemami anestetycznymi, wywołującymi trudności lub niemożność zabezpieczenia dróg oddechowych podczas operacji oraz po niej, co w efekcie prowadziło do infekcji płuc i śródpiersia, nieraz śmiertelnych. Infekcje przyranne z martwicą skóry i tkanek podskórnych, ze znacznym ropieniem, uniemożliwiały zamknięcie gardła oraz wywoływały krwotoki. Nie znano pojęcia patofizjologii wstrząsu pojawiającego się przy znacznej utracie krwi, bez możliwości jej uzupełnienia. Analiza późniejszych dokonań chirurgów i współpracujących z nimi laryngologów pokazała, jak ważne było ustalenie konieczności równoczesnego z operacją na krtani usunięcia węzłów chłonnych szyi oraz ustalenie zasady postępowania diagnostycznego i terapeutycznego „w jednych rękach”, tj. laryngologicznych [19, s. 7–9; 20, s. 37 et passim; 21, s. 3 et passim].

Terenem wymiany doświadczeń warszawskich lekarzy w dziedzinie otoryngologii były przede wszystkim posiedzenia Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego, zwłaszcza powstałej w 1889 r. Sekcji Laryngologicznej tego Towarzystwa. Swe ciekawe spo-

strzeżenia lekarze zamieszczali następnie na łamach medycznych czasopism, przede wszystkim „Pamiętnika Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, osiągnięcia prezentowali także na międzynarodowych zjazdach i kongresach lekarskich, na które przybywali czasem z niemałymi trudnościami. Zamknięci na co dzień granicami rozbiorów, na tych zjazdach i kongresach w toku merytorycznych dyskusji pokazywali światu, na co ich stać. Medyczny świat akceptował niektóre polskie nowości, częściej jednak polscy lekarze przenosili na swój grunt dokonania zagraniczne.

Otoryngologię jako specjalność kliniczną na ziemiach polskich tworzyli nie tylko chirurdzy warszawscy. W trzech zaborach w latach 1801–1918 wielu chirurgów z Krakowa, ze Lwowa, z Poznania, Wilna i innych ośrodków zagłębiało się w te tematy. Różnorakie problemy chirurgiczne w zakresie chorób uszu, nosa, gardła, krtani i pogranicza rozwiązywali m.in. Roman Barącz, Ludwik Józef Bierkowski, Tomasz Drobnik, Karol Gilewski, Hipolit Jundziłł, Teofil Kaczorowski, Karol Marcinkowski, Jan Mikulicz-Radecki, Józef Molendziński, Jan F. Niskowski, Alfred Obaliński, Wacław Pelikan, Konstanty Porcyanko, Ludwik Rydygier, Hilary Schramm, Jan Szeparowicz, Ignacy Zielewicz, Grzegorz Ziembicki – lekarze z trzech zaborów, zaprezentowani alfabetycznie, nie według zasług. I nie tylko oni.

Autor zdecydował się w niniejszej publikacji wspomnieć dokonania 50 lekarzy tzw. zabiegowych, którzy działali stale lub okresowo na terenie Warszawy. Tych, którzy wykonywali zabiegi chirurgiczne w szerokim zakresie, jak i tych, którzy zdecydowanie częściej zajmowali się innymi zabiegowymi specjalnościami, np. okulistyką, ginekologią, urologią itd., ale których działania miały jakikolwiek związek z otoryngologią. Znaczna grupa dokonań tych 50 lekarzy dotyczy większych operacji oraz mniejszych zabiegów, ale także innych problemów, np. higieny narządów otoryngologicznych itp.

Dokonania owych 50 lekarzy analizowane były przez autora m.in. na łamach polskich czasopism o profilu chirurgicznym w latach 2005–2013: „Chirurgii Polskiej”, „Ginekologii Praktycznej”, „Materiałów Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otoryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi”, „Otolaryngologii Polskiej”, „Otoryngologii. Przeglądzie Klinicznym”, ale także „Pamiętnika Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”. Informacje zostały zaprezentowane w jednolitej formie. Biogram, prezentujący wiadomości o życiu, osiągnięciach naukowych i zawodowych lekarza, poprzedzał analizę dokonań w dziedzinie chorób uszu, nosa, gardła, krtani i pogranicza. Kryterium chronologiczne służy do nadania pracy przejrzystości. Biogramy tych lekarzy ułożone zostały według roku ich urodzenia.

A oto najprawdopodobniej pełny wykaz lekarzy, którzy z pewnością mieli znaczny wpływ na formowanie się w Warszawie nowo powstałej dziedziny – otorynolaryngologii:

1. Leopold Lafontaine (Kierzek A., Franciszek Leopold Lafontaine (1756-1812) i jego praca o katarze. *Otolaryngologia Polska*, 2010, LXIV (2), 118–121);
2. Józef Czekierski (Kierzek A., Józefa Czekierskiego (1777-1827) otorynolaryngologiczne związki. *Otolaryngologia Polska*, 2009, LXIII (2), 191–198);
3. Ignacy Dominik Fijałkowski (Kierzek A., Ignacego Dominika Fijałkowskiego (1783-1855) związek z rynologią. *Otolaryngologia Polska*, 2009, LXIII (1), 63–65);
4. Andrzej Franciszek Ksawery Dybek (Kierzek A., Andrzej Franciszek Ksawery Dybek (1783-1826) a rynolaryngologia. *Otolaryngologia Polska*, 2009, LXIII (3), 297–302);
5. Jan Tomorowicz (Kierzek A., Jan Tomorowicz (1787-1831) a otorynolaryngologia. *Otolaryngologia Polska*, 2009, LXIII (1), 58–62);
6. Józef Orkisz (Kierzek A., Dokonania otorynolaryngologiczne Józefa Orkisz (1794-1879). *Otolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2013, XII (2), 83–89);
7. Andrzej Janikowski (Kierzek A., Laryngologiczne osiągnięcia Andrzeja Janikowskiego (1799-1864). *Otolaryngologia Polska*, 2010, LXIV (3), 180–184);
8. Ludwik Koehler (Kierzek A., Ludwik Koehler (1799-1871) – życie i dokonania w otorynolaryngologii. *Otolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2013, XI (4), 169–175);
9. Aleksander Antoni Le Brun (Kierzek A., Aleksander Antoni Le Brun (1803-1868) a rynolaryngologia. *Otolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2005, IV (1), 25–30);
10. Franciszek Groer (Kierzek A., Franciszek Groer (1807-1876) a rynolaryngologia. *Otolaryngologia Polska*, 2009, LXIII (1), 66–70);
11. Dawid Rosenthal (Kierzek A., Otolaryngologia w praktyce lekarskiej Dawida Rosenthala (1808-1889). *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi* 2013, XXIX (1-4), 4–7);
12. Wiktor Feliks Szokalski (Kierzek A., Otiatryczne dokonania twórcy polskiej okulistyki. *Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, 2011, CXLVII 15, 29–41);
13. Alfons Jan Fryderyk Brandt (Kierzek A., Alfonsa Jana Fryderyka Brandta (1812-1846) związki z laryngologią. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2012, XXVIII (4), 34–36);
14. Władysław Tyrchowski (Kierzek A., Lekarze zajmujący się położnictwem i ginekologią w Warszawie w XIX wieku a otorynolaryngologia. *Ginekologia Prak-*

- tyczna*, 2005/2006, XIII, nr 6 (87), 35–37; Kierzek A., Laber W.T., Dokonania Władysława Tyrchowskiego (1820-1901), jednego z pionierów polskiej ginekologii w laryngologii. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2013, XXIX (1-4), 8–10);
15. Polikarp Girsztowt (Kierzek A., Dokonania Polikarpa Girsztowta (1827-1877) w otorynolaryngologii. *Chirurgia Polska*, 2006, VIII (4), 298–299);
 16. Hipolit Korzeniowski (Kierzek A., Otolaryngologiczne dokonania chirurga Hipolita Korzeniowskiego (1827-1879). *Otolaryngologia Polska*, 2006, LX (6), 975–980);
 17. Stanisław Witkowski (Kierzek A., Laber W.T., Dokonania Stanisława Witkowskiego (1830-1873), chirurga w otorynolaryngologii. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2012, XXVIII (4), 37–42);
 18. Ludwik Chwat (Kierzek A., Dokonania Ludwika Chwata (1831-1914) w dziedzinie otorynolaryngologii. *Otolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2008, VII (4), 178–181);
 19. Janusz Ferdynand Nowakowski (Kierzek A., Szlenk Z., Osiągnięcia Janusza Ferdynanda Nowakowskiego (1832-1883) w otologii i rynolaryngologii. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2012, XXVIII (4), 43–47);
 20. Julian Kosiński (Kierzek A., Julian Kosiński (1833-1914) – chirurg szczególnie zasłużony dla rozwoju otorynolaryngologii. Jego dokonania w leczeniu chorób krtani. *Otolaryngologia Polska*, 2008, LXII (2), 216–222; Kierzek A., Julian Kosiński (1833-1914) – chirurg szczególnie zasłużony dla rozwoju otorynolaryngologii. Jego dokonania w leczeniu chorób uszu, nosa, gardła i pogranicza. *Otolaryngologia Polska*, 2008, LXII (2), 223–230);
 21. Władysław Ściborowski (Kierzek A., Władysław Ściborowski (1833-1903) a otolaryngologia. *Otolaryngologia Polska*, 2008, LXII (4), 509–513);
 22. Władysław Orłowski (Kierzek A., Otolaryngologiczne dokonania Władysława Orłowskiego (1835-1889). *Otolaryngologia Polska*, 2010, LXIV (5), 331–336);
 23. Józef Wszebor (Kierzek A., Józef Wszebor (1835-1905) oraz jego rynologiczne związki. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2009, XXV (2), 1–3);
 24. Władysław Stankiewicz (Kierzek A., Władysław Stankiewicz (1837-1929) – warszawski chirurg. Jego wrażenia ze szpitali paryskich i londyńskich oraz doko-

niania w dziedzinie otorynolaryngologii. *Otornolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2010, IX (2), 62–70;

25. Jan Kwaśnicki (Kierzek A., Czy chirurgiczne osiągnięcia Jana Kwaśnickiego (1838-1883) w dziedzinie rynolaryngologii były znaczne? *Otolaryngologia Polska*, 2009, LXIII (5), 448–451);

26. Jakub Rogowicz (Kierzek A., Jakub Ignacy Rogowicz (1839-1896) oraz jego udana trepanacja czaszki w początkach lat sześćdziesiątych dziewiętnastego wieku. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2013, XXIX (1-4), 11–15);

27. Seweryn Perkowski (Kierzek A., Dokonania Seweryna Perkowskiego (1845-1907) jednego z pionierów polskiej urologii i neurochirurgii w chirurgii szczękowej. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2012, XXVIII (4), 48–55);

28. Józef Starkman (Kierzek A., Szlenk Z., Józef Starkman (1847-1892) i jego popularne wiadomości z higieny narządu słuchu. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2013, XXIX (1-4), 16–19);

29. Kazimierz Gurbcki (Kierzek A., Chirurgiczne dokonania Kazimierza Gurbckiego (1848-1878) w dziedzinie rynolaryngologii. *Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, 2013, CXLIX (17), 220–225);

30. Adolf Grünbaum (Kierzek A., Adolf Grünbaum (1849-1906) a choroby laryngologiczne. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2012, XXVIII (4), 56–59);

31. Adolf Poznański (Kierzek A., Usiłowania terapeutyczne w błonicy Adolfa Poznańskiego (1850-1936). *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2012, XXVIII (4), 60–63);

32. Franciszek Jawdyński (Kierzek A., Bień S., Franciszek Ksawery Jawdyński (1851-1896) – pierwszy polski chirurg głowy i szyi. *Otornolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2011, X (3), 111–115; Bień S., Kierzek A., Wojnar A., Osiągnięcia Franciszka Ksawerego Jawdyńskiego (1851-1896) na polu chirurgii nosa, gardła i krtani. *Otornolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2012, XI (3), 95–100);

33. Władysław Matlakowski (Kierzek A., Władysław Matlakowski (1851-1895) – człowiek niepospolity; chirurg zasłużony dla polskiej rynolaryngologii. *Otornolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2010, IX (4), 160–165; Kierzek A., Rynolaryngologia w naukowej działalności Władysława Matlakowskiego (1851-1895). *Otornolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2011, X (1), 15–21; Kierzek A., Naukowe peregrynacje Władysława Matlakowskiego (1851-1895). *Otornolaryngologia. Przegląd*

Kliniczny, 2011, X (2), 65–69; Kierzek A., Stanowisko Władysława Matlakowskiego (1851-1895) – znanego chirurga, zasłużonego także w rynolaryngologii wobec metody Listera. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2012, XXVIII (1-3), 22–29);

34. Roman Jasiński (Kierzek A., Romana Jasińskiego (1853-1898) otorynolaryngologiczne dokonania. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2009, XXV (2), 4–7);

35. Władysław Henryk Seweryn Krajewski (Kierzek A., Władysław Henryk Seweryn Krajewski (1855-1907) oraz jego dokonania w otorynolaryngologii. *Otornolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2010, IX (3), 117–126);

36. Ludwik Krause (Kierzek A., Tuszyński K., Stanowisko Ludwika Krausego (1856-1922) wobec tracheotomii u dzieci. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2012, XXVIII (4), 64–67);

37. Andrzej Ciechomski (Kierzek A., Andrzej Ciechomski (1858-1928) – znany XIX-wieczny chirurg. Jego znaczenie dla rozwoju polskiej otorynolaryngologii. *Otornolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2008, VII (3), 129–132; Kierzek A., Laber W.T., Szlenk Z., Andrzej Ciechomski (1858-1928) i Bronisław Wilhelm Sawicki (1860-1931), chirurdzy warszawscy zasłużeni także w otorynolaryngologii, we „Wspomnieniach” Józefa Skłodowskiego. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2014, XXX (1-4), 61–65);

38. Antoni Gabszewicz (Kierzek A., Chirurgiczne dokonania Antoniego Gabszewicza (1858-1919) w otorynolaryngologii. *Otornolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2009, VIII (3), 115–121);

39. Franciszek Kijewski (Kierzek A., Dokonania Franciszka Kijewskiego (1858-1919) – pioniera polskiej torakochirurgii w dziedzinie rynolaryngologii. *Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, 2008, CXLIV, 12, 96–113);

40. Ignacy Tomasz Solman (Kierzek A., Ignacy Tomasz Solman (1859-1949) oraz jego związki z laryngologią. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2012, XXVIII (1-3), 30–34);

41. Marian Borsuk (Kierzek A., Dokonania Mariana Borsuka (1860-1923) w rynolaryngologii. *Otornolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2009, VIII (4), 163);

42. Samuel Groszlik (Kierzek A., Samuel Groszlik (1860-1931), jeden z pionierów polskiej urologii. Jego spojrzenie na choroby przelyku. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2012, XXVIII (4), 68–71);

43. Adam Karczewski (Kierzek A., Wkład Adama Karczewskiego (1860-1909) do chirurgii jamy ustnej. *Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, 2014, CL (18), 233–237);
44. Bronisław Wilhelm Sawicki (Kierzek A., Bronisław Wilhelm Sawicki (1860-1931), wybitny chirurg warszawski. *Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, 2011, CXLVII (15), 42–59);
45. Leon Paweł Wawrzyniec Kryński (Kierzek A., Otorynologiczne dokonania Leona Pawła Wawrzyńca Kryńskiego (1866-1937), wybitnego krakowskiego oraz warszawskiego chirurga. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2009, XXV (2), 8–13);
46. Witold Żurkowski (Kierzek A., Szlenk Z., Osiągnięcia Witolda Żurkowskiego (1866-1928) w chirurgicznym leczeniu raka języka. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2012, XXVIII (4), 72–74);
47. Antoni Leśniowski (Kierzek A., Antoniego Leśniowskiego (1867-1940) praca o torbieli szczękowej. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2009, XXV (2), 14–17);
48. Kazimierz Orzeł (Kierzek A., Kazimierz Orzeł (1868-1930) oraz jego otiatryczne dokonania. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2009, XXV (2), 18–23);
49. Jan Dominik Mikołaj Borzymowski (Kierzek A., Laber W.T., Jan Dominik Mikołaj Borzymowski (1869-1942) – jeden z twórców polskiej laryngologii. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2012, XXVIII (4), 75–80);
50. Salomon Rosenthal (Kierzek A., Salomon Rosenthal (1870-1942) oraz jego praca o ropniach pozagardłowych. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, 2013, XXIX (1-4), 20–23) [22].

Autor powyższych publikacji sporadycznie demonstrował także otorynologiczne dokonania lekarzy zajmujących się chirurgią w innych ośrodkach, m.in. w Poznaniu, Wilnie, Krakowie, a także w ośrodkach prowincjonalnych [23, 24, 25, 26, 27, 28]. Dokładne osiągnięcia chirurgów lwowskich, ale także i innych lekarzy, w kreacji polskiej otorynologii przedstawił autor w licznych publikacjach oraz ponad 400-stronicowej książce *Otorynologia w polskim Lwowie* (Wydawnictwo Dolnośląskiej Izby Lekarskiej, Wrocław (Polska) 2024).

Prace cytowanych chirurgów warszawskich przyczyniły się w badanym okresie do ugruntowania opinii wśród polskich lekarzy, że otorynologia musi być specjalizacją zabiegową. Zamierzeniem autora niniejszej rozprawy było od wielu lat wydanie monografii na temat podany w jej tytule. Trudności pozamerytoryczne ciągle uniemożliwiają jednak urzeczywistnienie tego przedsięwzięcia. Autor ma jednak nadzieję, że niniejsza publikacja, z pewnością mająca pewne braki, uchybienia itd., będzie być może drobnym przyczynkiem ułatwiającym pracę przyszłym pokoleniom otorynologów-historyków medycyny nad pełnym opracowaniem dziejów tej gałęzi polskiej medycyny. Otorynologów-historyków medycyny dlatego, że autor nie wierzy, aby rzetelne opracowanie tego typu mogło być stworzone przez kogoś niezwiązanego z wykonywaną specjalnością.

SPIS RYCIN:

- Julian Kosiński (1833-1914). Źródło: Wikipedia, [online] https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Julian_Kosiński.jpg – 29.04.2024.
- Franciszek Jawdyński (1851-1896). Źródło: Wikipedia, [online] [https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Franciszek_Jawdyński_\(61301\).jpg](https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Franciszek_Jawdyński_(61301).jpg) – 2.06.2021.

BIBLIOGRAFIA:

- [1] Olszewski E., Rys historyczny powstania uniwersyteckiej otolaryngologii w Polsce, [w:] *Otolaryngologia*, red. Latkowski B., PZWL, Warszawa (Polska) 1955.
- [2] Pagel J., *Biographisches Lexikon hervorragender Ärzte des neunzehnten Jahrhunderts*, Urban & Schwarzenberg, Berlin–Wien (Niemcy–Austria) 1901.
- [3] Heiman T., *Krótki rys historii otiatryi*, Gebethner i Wolff, Warszawa (Polska) 1912.
- [4] Olszewski E., Przemysław Pieniżek (1850-1916) – pierwszy profesor laryngologii w Polsce. *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologicznego*, 1985, 1(2), 1.
- [5] Kierzek A., *Rozwój warszawskiej myśli otolaryngologicznej w XIX wieku*, Arboretum, Wrocław (Polska) 1997.
- [6] Janczewski G., *Otorynologia u schyłku XX wieku*, Via Medica, Gdańsk (Polska) 2001.
- [7] Kierzek A., Alfred M. Sokołowski (1849-1924) – wybitny ftyzjatra, ale czy także i wybitny „laryngolog”? Czy należy wprowadzić erratę do podręczników historii medycyny?. *Otolaryngologia Polska*, 1993, XLVII (4), 383–388.

- [8] Kierzek A., *Otolaryngolodzy warszawscy w XIX wieku*, Arboretum, Wrocław (Polska) 1998.
- [9] Noszczyk W., Chirurgia w dobie zaborów, [w:] *Zarys dziejów chirurgii polskiej*, red. Noszczyk W., Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa (Polska) 2011, 151.
- [10] Rydygier L., Spostrzeżenia kazuistyczne z klinik chirurgicznych w Warszawie i Wiedniu. *Przegląd Lekarski*, 1878, XVII (18), 225–227.
- [11] Kosiński J., Przypadek całkowitego wycięcia krtani. *Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego*, 1877, LXXIII (3), 498–505.
- [12] Olszewski E., W stulecie pierwszej laryngektomii. *Otolaryngologia Polska*, 1975, XXIX (2), 185–190.
- [13] Kierzek A., Bień S., Franciszek Ksawery Jawdyński (1851-1896) – pierwszy polski chirurg głowy i szyi. *Otornolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2011, X (3), 111–115.
- [14] Bień S., Historia operacji radykalnej węzłów chłonnych szyi – w 100-lecie publikacji George’a Crile’a. *Otolaryngologia Polska*, 2006, LX (1), 5–8.
- [15] Crile G., Excision of Cancer of the Head and Neck with Special Reference to the Plan of Dissection Based on the Hundred and Thirty-Two Operations. *Journal of the American Medical Association*, 1906, XLVII, 1780–1786.
- [16] Ferlito A., Johnson J.T., Rinaldo A. i wsp., European Surgeons were the First to Perform Neck Dissection. *Laryngoscope*, 2007, 117, 797–802.
- [17] Bień S., Kierzek A., Wojnar A., Osiągnięcia Franciszka Ksawerego Jawdyńskiego (1851-1896) na polu chirurgii nosa, gardła i krtani. *Otornolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2012, XI (3), 95–100.
- [18] Krajewski W., Dlaczego w naszych oddziałach... *Kronika Lekarska*, 1885, VI (8), 345–347.
- [19] Sendziak J., *Die bösartigen Geschwülste des Kehlkopfes und ihre Radicalbehandlung*, J.F. Bergmann, Wiesbaden (Niemcy) 1897.
- [20] Gluck J., Sörensen S.P., *Handbuch der speziellen Chirurgie des Ohres und der oberen Luftwege*, Würzburg (Niemcy) 1913.
- [21] Składzień J., Rozwój chirurgicznego leczenia raka krtani. *Otolaryngologia Polska*, 1995, XLIX (1), 3–7.
- [22] *Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otornolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi*, red. Szlenk Z., Kierzek A., wydawane własnym sumptem, dostępne w Bibliotece Narodowej oraz Głównej Bibliotece Lekarskiej.
- [23] Kierzek A., Otornolaryngologiczne dokonania prowincjonalnego dziewiętnastowiecznego polskiego lekarza. *Przegląd Lekarski*, 2003, LX (6), 441–444.
- [24] Kierzek A., Znaczenie Karola Gilewskiego (1832-1871) dla polskiej laryngologii. *Otolaryngologia Polska*, 2007, LXI (3), 353–357.
- [25] Kierzek A., Osiągnięcia Karola Marcinkowskiego (1800-1846) w dziedzinie otornolaryngologii. *Otolaryngologia Polska*, 2007, LXI (4), 513–518.
- [26] Kierzek A., Związki z otiatrią lekarzy Kliniki Chirurgicznej w Krakowie w latach 60. i 70. XIX stulecia. *Otornolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2007, VI (1), 21–26.
- [27] Kierzek A., Wacław Pelikan (1790-1873) i jego zmagania się z problemami otornolaryngologicznymi. *Otornolaryngologia. Przegląd Kliniczny*, 2014, XIII (4), 191–196.
- [28] Kierzek A., Zasługi Mariana Wygrzywalskiego (1829-1895), chirurga w Piotrkowie Trybunalskim i pioniera antyseptyki na ziemiach polskich, dla laryngologii. *Acta Medicorum Polonorum* 2020, X (2), 45–57.